

ГЛАВА IV

Бойни полета и зрители

Началото на Балканските войни води до различни реакции и смесени чувства сред населението на полуострова. И двете воюващи страни имат силни привърженици и еднакво силни противници. Официално обявеният неутралитет на Антантата и на Централните сили във въоръжения конфликт върви ръка за ръка с ентузиазирания подкрепа за „братята по вяра и оръжие“. Балканските войни предизвикват нова поредица от политически и дипломатически дискусии за бъдещето на региона.

Плановите за създаване на нови държави в европейските провинции на Османската империя се възраждат. Докато политическите кръгове се опитват да използват новата ситуация за свои собствени цели, обикновените хора са потресени от бедствията на войната и неясната перспектива за мир, при който победителите биха наложили своите условия, без оглед нуждите на другите. Чувството за солидарност между последователи на различни изповедания, и особено между славянските народи, е разглеждано като сериозна заплаха от управляващите върхушки на съседните невоюващи страни, и това се запазва много години след края на войните.

Изворите в тази глава се опитват да реконструират отношението на балканските народи, в условията на различни политически режими, към Балканските войни. Те варират от пълно въвличане, стигащо до формиране на отряди от доброволци, до относително безразличие и добро чувство за хумор. Паралелни с тези естествени реакции са противоречивите дългосрочни политически планове.

IVa. Балканските провинции на Османската империя

В европейските провинции на Османската империя, Балканските войни са посрещани с различни надежди. Някои хора влизат в османската армия, тъй като се надяват да унищожат враговете ѝ и да запазят целостта ѝ, докато други се борят за свои национални държави.

АЛБАНИЯ. Доколкото на Албания е дадена ограничена автономия веднага след избухването на Балканските войни, отношението към воюващите страни не е еднородно. Основната цел е да се осигури, и ако е възможно да се разшири, автономията във всички региони, които са смятани за част от албанските земи. Това можело да се постигне с действия на страната на победителите и с подкрепата на Великите сили. Османските поражения в Първата балканска война принуждават албанците да се откажат от традиционната си автономистка стратегия и да посегнат към пълната независимост.

Но конфликтните интереси на Великите сили заставят нова Албания да води несигурно съществуване сред дипломатически интриги и въоръжени нападения, в продължение на няколко години.

IV–1. Решения за позицията, която албанците да възприемат, в случай на война на Балканите– Скопие, 14 октомври 1912 г.

Клонът на комитета „Спасение“ в Скопие и „Черното общество“ проведеха спешно заседание на тема:

„Турция ще предизвика войната. Как ще

спасим Албания?“.

Взетите решения бяха следните:

1. ще изпратим прокламация до Великите сили;
2. ще формираме група от делегати за нарушаване на споразумението между планинците от Шкодра и Черна гора;
3. тази делегация ще има правото да обедини албанските региони, за да спаси страната от

опасността да се разпадне.

В прокламацията, подписана на 16 октомври 1912 г. от „Черното общество“, се заявяваше: „Черното общество“, като представител на албанския народ, има честта да ви информира, че албанският народ не се бори, за да подкрепи турската доминация на Балканите, а за да запази цялата албанска територия. Затова, какъвто и да бъде краят на войната, албанците няма да позволят каквато и да е друга форма на управление на четирите вилаета, освен тази на единно управление”.

Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, pp. 255-256.

„Черното общество за спасение“ (1911-1912) е албанско революционно и националистическо дружество, което действа в няколко града, като Вльора, Гирокастра, Корча, Монастир/Битоля, Скопие и др. Първоначалната му цел е обединението на вилаетите Скутари/Шкодра, Косово, Монастир и Янина, в единна автономна политическа единица, с албанска администрация и отделен парламент. То е общество с радикални възгледи и възприема въоръжените въстания като средство за реализиране на целите си. Тази организация играе важна роля в подготовката и координирането на въстанията срещу османското управление в Албания от 1911-1912 г. Също така поддържа тесни контакти с албанските патриотични дружества в чужбина.

IV–2. Хърбърт Адамс Гибънс, млад студент по история, който пътува из Балканите, работейки за Червения кръст по време на Балканските войни, пише за албанската отбрана на Скутари

Скутари беше обкръжен, но черногорците, които едва ли можеха да изкарат на бойното поле повече от 30 000 души, се оказаха мобилизирани през цялата зима. Голямата крепост в Тарабош, висока планина, извисяваща се над град Скутари и долния край на езерото, беше твърде мощна за силите и артилерията им. Вътре в града Скутари албанците, а не турците, бяха тези, които се сражаваха за националния си живот, организираха и поддържаха блестящата и продължителна съпротива.

Gibbons, pp. 274-275.

? **Защо албанците подкрепят Османската империя в началото на войната? Дали се сражават за султана в Истанбул или за националната си кауза? Какви са плюсовете и минусите от тази политика?**

► И 49. Пред заминаване от Скутари: черногорска майка и синът ѝ пред гроба на бащата, май 1913 г.

L'Illustration, janvier-décembre (януари-декември) 1913 г., р. 449.

? **Погледнете внимателно снимката. Дали това е спонтанна фотография или е специално позиране пред обектива?**

IV–3. Телеграма от водача на Временното правителство на Албания, изпратена до министрите на външните работи на Черна гора, Сърбия, България и Гърция, 29 ноември 1912 г.

Желая да информирам Ваши превъзходителства за едно значително събитие в националния живот на албанците.

Представители на всички албански региони, от различни религиозни групи, се събраха вчера на Национално събрание в град Вльора, обявиха независимостта на Албания и избраха Временно правителство.

Албанците са щастливи да се присъединят към семейството на свободните нации от Източна Европа, като не си поставят друга цел, освен тази да живеят в мир с всичките си съседи. Надяваме се, че тази промяна в националния живот, и Временното правителство, ще бъдат признати от правителствата на Ваши кралски величества; че всяко враждебно действие на вашите армии в границите на националните ни земи ще бъде прекратено, и че всички албански територии, окупирани от Съюзниците сега, ще бъдат отново свободни.

Qeveria e Përkohëshme e Vlorës..., pp. 42-43.

► И 50. Албански бунтовници от Мирдита, готови за война срещу турската армия, 1912 г. (преди Балканската война)

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, p. 127.

51. Исмаил Кемал бей (1844-1919) е роден във Вльора. Произхожда от фамилия на богати земевладелци. Завършва начално образование в родния си град и след това посещава колежа „Зосимеа“ в Янина. През 1859 г. се мести със семейството си в Истанбул, където започва забележителна кариера на османска служба и остава на тази длъжност, за да допринесе съществено за албанската независимост. Участва активно в движението на младотурците, но се противопоставя на политиката им, когато установяват свое авторитарно управление. Въпреки опитите на младотурците да осуетят кандидатурата му, през декември 1908 г. е избран за член на Османския парламент от санджака Берат. След избухването на Първата балканска война, заедно с група други албански патриоти, организира няколко срещи с албанците от диаспората, за да обсъдят Албанския въпрос. Оповестява публично възгледите си за бъдещето на Албания в няколко статии и интервюта, дадени за чужди вестници. Връща се в Албания на 19 ноември, и след среща на представителите от всички региони, обитавани от албанци, на 28 ноември 1912 г. обявява независимостта на Албания от турското управление и става първият албански премиер-министър. През 1914 г. правителството му подава оставка. Великите сили избират за крал на Албания един европейски принц. Исмаил Кемал умира през 1919 г. в Италия и е погребан в родния си град Вльора.

IV–4. Официално известие от австро-унгарския консул, изпратено до Министерството на външните работи на Австро-унгарската империя, Вльора, 30 ноември 1912 г.

По време на разговора ни в нашето консулство днес, с Исмаил Кемал бей⁵¹, на който присъстваше и нашият италиански колега, първият ни увери, че е удовлетворен от административните операции досега. Неговата власт в неокупираните части от страната е била призната. Нещо повече, турските войски и генерали в тези територии са останали напълно неутрални. [...]

Многочислени части на западната турска армия са разположени в Люшня, под командата на Махмуд паша, в Келчира – начело със Сеид паша, в Берат – начело с Джавид паша, в Лесковик – начело с Али Риза паша. Тези войски са напълно деморализирани, уморени и без снаряжение.

Ismail Qemal and Documents, p. 246.

Какво е положението в албанските земи към края на войната? Защо Временното правителство се стреми към добри отношения с балканските съюзници? Има ли противоречия между исканията на албанците, сърбите, българите и гърците?

IV–5. Опасностите от подялбата на Албания за европейския мир – френска позиция

Влиянието на Албанския въпрос върху Европа

По какъв начин сега подялбата на Албания би могла да бъде рискована за европейския мир? Причината за опасността е проста.

Австро-Унгария, която не взе участие във войната, в действителност няма власт, за да се намеси в подялбата на Европейска Турция между съюзниците, които се позовават на правото на завладяването, и на огромните жертви, които трябваше да направят, човешки и финансови. *Но предложението за Албания, представено от правителството във Виена, цели единствено да отнеме от черногорците, сърбите и гърците достояния от победите им.*

Великите сили вече направиха много отстъпки на Австро-Унгария, като одобриха принципа за автономна Албания, но е очевидно, че тази Албания трябва да бъде ограничена териториално, за да се съгласуват

предпочитанията на Австрия с правата на победоносните балкански съюзници.

Но, ако Австрия е повече, или по-малко, подкрепена в амбициите си от Германия и Италия, балканските съюзници имат, като естествена подкрепа, силите на *Тройната Антанта*, чиято доктрина бе обявена на 9 ноември 1912 г. от г-н Аскуит, британския премиер-министър. Той каза, по време на банката на лорд-мера: „*Победителите не трябва да бъдат лишавани от една така скъпа победа*”. Следователно двете важни политически групи в Европа са в двубой помежду си, във връзка с Албанския въпрос.

André Chéradame, *L'illustration*, 3650, 8 февруари 1913 г., p. 115.

МАКЕДОНИЯ. Положението в Македония⁵² е далеч по-сложно, отколкото в Албания. Докато части от населението търсят възможност да се присъединят към съседните национални държави, идеята за автономия, както е посочена в член 23 на Берлинския договор от 1878 г., отново е издигната от някои емигрантски политически кръгове.

IV–6. Меморандум на група македонски интелектуалци, живеещи в Санкт Петербург, с дата от 7 юни 1913 г., адресиран „До правителствата и обществата в съюзните балкански държави”

[...] В името на естественото право, в името на историята, в името на практическата целесъобразност, ви молим, братя, да приемете да бъдете уведомени следното:

Македония е населена от еднороден славянски народ, който има своя собствена история, свой собствен начин на живот, имал е собствена държава в миналото, собствени идеали и, следователно, има правото на самоопределение;

Македония трябва да бъде независима държава в своите етнографски, географски и културно-исторически граници, с правителство, отговорно пред народно събрание;

Македонската държава трябва да бъде отделна и равнопоставена единица, в рамките на Балкански съюз, който да бъде с общи митнически граници;

в църковно отношение е необходимо да се възстанови в Македония древната автокефална Охридска църква, която след това ще установи своите канонични отношения с другите православни църкви: Гръцката, Руската, Българската, Сръбската, Румънската и Сирийско-Арабската;

за да се изработи по-добро вътрешно устройство на Македонската държава, в Солун, колкото се може по-скоро, трябва да се събере общо представително тяло (национално конституционно събрание), чрез общи избори, под патронажа на другите страни.

Братя съюзници-освободители! Надяваме се, че нашите думи ще намерят път към сърцата и умовете ви, и че вие, като последвате

52. Определяна по различни начини, виж таблица 13.

примера на щедрата страна Русия, и в интерес на вашето собствено бъдеще, ще подкрепите незабавното създаване на независима Македонска държава, с което вие ще запазите мира и хармонията помежду си. Колкото по-скоро, толкова по-добре за всички нас. Подобно решение произлиза от разбирането на великата славяно-елинска идея за Балкански съюз, и това също изискват да сторите интересите на световната култура и справедливост.

Подписано от Димитър Чуповски (вероятен автор), Георги А. Георгов, Г. К. Константинович, Наце Д. Димов, И. Г. Георгов.

Одбрани текстове за историјата на македонскиот народ, с. 810-812.

? Кои са главните политически идеи, изразени в този документ?

За какво става дума, когато се споменава „щедрата Русия“? Сравнете с текстове II–5, II–6 и II–7. Опитайте се да разберете какво е значението на „Балкански съюз“ във всеки от четирите случая?

IV–7. Идеята за автономна Македония, поставена под въпрос от един френски журналист, август 1912 г.

Склонни ли сме да приложим това развитие спрямо автономията на Македония? Идеята за Македония на македонците прогресира в последните няколко години и като че ли ще измести идеята за по-опасното разпадане на Македония и нейната подялба между различните балкански държави. Но размириците, които постоянно угнетяваха тази провинция, изглеждат произлизат от едно българско, а не от македонско движение. При това положение, би било трудно да се организира македонска автономия, без значително да се подпомогне българската партия чрез пожертване на партиите на останалите националности.

Това ще провокира очевидно отчаяни изблици на съпротива дори в сърцето на Македония. В крайна сметка, не трябва да забравяме, че гърците и куцовласите (румънците⁵³) в Македония, от страх пред хегемонията на

славянския елемент, се обявяват за статуквото. [...]

Една Балканска война, в този момент, би била значителна заплаха за Европа. Европа трябва да направи усилие да отклони тази заплаха с всички средства, с които разполага. Нищо не е по-оправдано.

Albéric Cahuet, „La situation en Turquie et la proposition Berchtold”, *L'illustration*, 3626, 24 август 1912 г., p. 123.

► И 51. Гръцки, сръбски дипломати и военни представители обсъждат на планината Каймакчалан границите за подялба на Македония

? Обобщаващи въпроси към Глава IVa.

Какви са общите елементи в очакванията на различни политически кръгове от Албания и Македония в края на Балканските войни?

Имат ли нещо общо с очакванията на другите балкански нации, и ако е така, в какво отношение? Посочете разликите в тези очаквания и се опитайте да формулирате „най-доброто решение“.

53. Власите, армянците – бел. ред.

IVb. Балканските земи на Австро-Унгария

Балканските провинции на Австро-Унгария трябва да следват официалния неутралитет, обявен във Виена, но по много причини населението, което обитава тези региони, се чувства много по-обвързано, отколкото министрите от кабинета в имперската столица.

СЛОВЕНИЯ. Словенците показват голям интерес към Балканските войни и силната симпатия към южнославянските народи е очевидна. Войната е представяна като борба на потиснатите нации срещу турското господство, като културна и религиозна война (на християнството срещу исляма), а също и като война за обединение на южнославянските народи. Въпреки че политиката на словенските политически партии не е насочена към намиране на перспективи за решаване на Словенския национален въпрос извън границите на Австро-Унгария, те споделят вярата, че освобождението на южнославянските народи ще засили позициите на славянските народи в Австро-унгарската монархия.

IV–8. „Войната на Балканите 1912-1913” – книга, публикувана през 1914 г., която прави дълбок анализ на нациите, въввлечени във войната, на причините и последиците от нея

Преди войната – причини за войната

... СЪРБИЯ ИСКА ИЗЛАЗ НА МОРЕ

Очевидно е, че Сърбия не би могла да се развива правилно в такива граници. Само ако Сърбия получи Стара Сърбия, откъдето е най-краткият достъп до адриатическото крайбрежие, по долината на река Дрина, към пристанищата Свети Иван, Лъеш и Драч, тя би могла да се сдобие с необходимите условия за нормален живот и икономическо развитие. [...]

... БЪЛГАРИЯ ЩЕ ОСВОБОДИ МАКЕДОНЦИТЕ

Сега, когато техните по-щастливи братя на Балканите тръгват на бой, за да се освободят от ужасното робство, македонците също се надигнаха. Те забравиха партийните спорове и се прегърнаха в братски дух, докато се сражаваха за родината си. Някои от тях се присъединиха към българската армия като доброволци, други отидоха в планините; всички те воюваха за свободата, за която копнеят от толкова дълго време и за която вече беше пролята толкова много кръв. Те се надигнаха, за да отмъстят

за безбройните неправди и жестокости, да отмъстят за бащите и майките, за съпругите и децата си. Сега те не се оттеглиха в планините, за да се скрият от турците, те бяха привлечени от светъл блясък, който възвести нов, свободен живот в родината. Големият ден за тях настъпи. [...]

... ГЪРЦИЯ НАСТОЯВА ЗА КРИТ

Причината, която накара гърците да се присъединят към балканските държави за война срещу Турция, бе остров Крит. [...]

Във всеки случай, Гърция имаше ред други причини да нападне. Подобно на славяните, гърците също така страдаха под турско управление. Особено в Епир, турците и албанците се колежа постоянно помежду си. Нямаше мир и на островите; малко преди войната безмилостен бунт вилнееше на остров Самос.

Vojska na Balkanu („Войната на Балканите”), pp. 27, 42.

? Според словенците коя е водещата причина за избухването на Балканските войни? Запознати ли са с проблемите на Балканите? Въпреки че признават интересите на балканските национални държави, защо не признават интересите на Османската империя?

IV–9. Словенски поглед върху ситуацията в Македония

Спорът за Македония

Словенците със сигурност са приятели на славянските нации на Балканите. Те харесват всички тях. Затова съжеляват много, че сърбите и българите влязоха в разпра. Словенците не вземат страна и се държат безпристрастно. Но това не означава, че са безразлични наблюдатели на спора; защото знаем добре, че онова, което тук има значение, е не само съдбата на отделни етнически групи, но и съдбата на Балканите, на всички южни славяни, и на славяните изобщо. Нито един славянин не би помислил да подклажда този спор; дори руснаците, като най-старши братя, избягват да се намесват пряко в конфликта, като арбитри. [...]

„Русское слово“ открито предупреждава сърбите, а косвено и българите, че в случай (на война) не трябва да разчитат на руска подкрепа, нито пък на симпатиите на Антантата... „Нова

Балканска война в никакъв случай не бива да бъде допускана. Великите сили разполагат с необходимите средства, за да сложат край на глупавите спорове и на непримиримостта от едната или от другата страна. Такава мярка е автономията на Македония – ясно е, че тя ще бъде предприета само в най-краен случай, когато всички други средства се окажат неефективни”.

Позицията на руския вестник не е нищо ново за света. На Балканите, в по-тесни кръгове, от месеци беше известно, че съществува партия, повече или по-малко значима, която би искала да създаде автономна Македония: това е партията на сепаратистите. Те действат тайно, и е ясно защо. Но ако получат подкрепа от такава силна страна като руската, могат и да се престрашат да спечелят нови привърженици, и бъдещето неочаквано да им се усмихне.

Вестник *Slovenec* („Словенец“), 122, 31 май 1913 г.

Авторът на тази статия е Антон Безеншек, словенски стенограф и преводач, живеещ в София. „Словенец“ е католически ежедневник.

ХЪРВАТСКО. Тъй като е по-близо до съюзените балкански народи, Хърватско има по-непосредствен и по-конкретен поглед върху Балканските войни. Наред с аналитичните материали в загребските вестници, някои хървати споделят личните си впечатления от воюващите страни. Същевременно и двете гледни точки са критикувани чрез карикатурите.

IV–10. *Obzor* („Хоризонт“), загребски ежедневник, 10 октомври 1912 г.

ВОЙНАТА НА БАЛКАНИТЕ

Балканските страни със сигурност не влизат във войната, само за да получат тези дребнави обещания за реформи в Турция, но и с надеждата да придобият пълна автономия на християнските провинции, или поне да разширят територията си [...] Разбира се, крайният успех на балканските държави зависи от тяхната готовност за война, от разбирането и прокарването на техните взаимни интереси. Ако този съюз е основан на солидна основа, неговият успех е гарантиран; те

ще могат да се опълчат срещу всякакви външни намеси, като цяло, като една нова сила.

Obzor („Хоризонт“), излиза между 1860 г. и 1941 г., и е един от най-широко разпространените ежедневници в Загреб. Когато избухват Балканските войни, негов редактор е Славко Водварка.

С оглед на горния текст какво е отношението на хърватска общественост към Балканския съюз и към Османската империя

► И 52. Хърватска карикатура, 1912 г.

🔑 Превод:
 – Мамо, мамо, войната е обявена!
 – Ще ти покажа аз на тебе какво е истинска война!

? Защо някои хървати са така ентузиазирани от обявяването на Балканската война?
 Отразен ли е официалният неутралитет на Австро-Унгария в горепосочените извори?
 Какви прилики и разлики откривате в отношението на хърватите и словенците?

Koprive („Коприва“), сатирично списание, 1912 г.

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА. Като нова провинция на Австро-Унгария от 1908 г., и като част от Османската империя в течение на векове, тя е в много особена позиция, когато започват Балканските войни. Провинциалното правителство трябва да осигури неутралитет, но населението не е така резервирано.

IV–11. Провинциалните хабсбургски власти разгръщат специални мерки в Босна и Херцеговина

От началото на Балканските войни, главата на държавното правителство [в Босна и Херцеговина], Оскар Потьорек, предприе множество действия в Босна и Херцеговина, за да се подготви за война срещу Сърбия и Черна гора. Лично той има голямо желание за подобна война, заедно с централния австро-унгарски министър на войната. Така че, те чакаха добър повод. На Потьорек бяха предоставени разширени военни правомощия, с оглед на което той бе издигнат до армейски инспектор и командващ генерал. Започна мобилизацията на наборите.

Още преди Първата балканска война, Потьорек подготвяше въвеждането на т. нар. специални мерки в Босна и Херцеговина, за да осигури тила си, в случай на евентуална война срещу Сърбия. Кризата със Скадар беше добър повод за него да въведе този специален статут в Босна и Херцеговина, чрез споразумение с централния министър на финансите, Билински, и с централния министър на външните работи, Бертолд.

Одобрението на императора за тези действия беше дадено на 1 май, и още на 3 май 1913 г. афиши с информация за специалните мерки бяха разлепени из цяла Босна и Херцеговина. Съгласно тези мерки, някои граждански свободи бяха ограничени или отменени: някои членове на Босненската конституция бяха суспендирани;

свободата на придвижване и свободата на пресата бяха ограничени.

Това правно положение имаше силно негативен ефект върху цялото население на Босна и Херцеговина.

Madžar, *Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni i Hercegovini...*, pp. 64-65.

? Какви мерки въвеждат хабсбургските власти в Босна и Херцеговина?

Дали те са продиктувани единствено от избухването на Балканските войни, или са преследвали по-широки цели? Защо населението има негативно отношение към държавната политика?

IV–12. Ограничаване на доброволческото движение в Босна и Херцеговина

След ескортирането на 300 войници, тръгнаха доброволно да се запишат в турската армия през октомври 1912 г., публичната манифестация на доброволчеството стана незаконна. По този повод, заедно с доброволците, група от няколко хиляди мюсюлмански демонстранти маршируваше със зелени знамена до железопътната гара. Централното министерство протестира срещу този род публична подкрепа за една от страните, въввлечени във войната. Веднага бе изпратена заповед до регионалните институции, че събирането на доброволци вече е незаконно, от 14 октомври. Оттук насетне доброволците преминаваха границата само

нелегално.

Екмеčić, *Uticaј balkanskih ratova ...*, p. 416.

IV–13. Сръбски доброволци в Босна и Херцеговина

Не беше лесно да станеш член на доброволчески отряд, особено когато ставаше дума за специалните отряди. Критериите бяха много специфични, за да бъде взет някой в отряди, водени от войводите Воислав Танкосич и Вук Попович. Въпреки това мнозина сърби искаха да участват в тях. Само високи хора обаче можеха да бъдат приемани. Ето защо, пред командирската канцелария на отряда на Танкосич, стояха много щастливи и тъжни мъже. Естествено, щастливи бяха тези, на които бе разрешено да постъпят, а тъжни, и дори просълзени, бяха отхвърлените по различни причини, най-вече заради възрастта им или физическото им състояние. Сред групата на отхвърлените от войводата Танкосич беше един нисък, тъмен момък. Това бе Гаврило Принцип⁵⁴.

Mićević, *Srpski dobrovoljci u ratovima...*, pp. 15-16.

? Защо младежите се включват като доброволци във война, в която държавата им не участва?

Сравнете тази ситуация с доброволческото движение през Първата световна война. Известни ли са ви случаи, при които младежи отиват доброволно на война, побудени от мотиви, различни от националността (т.е. от Западна Европа в балканските страни)?

? Общи въпроси по глава IVb.

Защо някои от народите в балканските провинции на Австро-Унгария искат да участват в Балканските войни, докато други просто показват заинтересованост?

До каква степен се усеща сред тях чувството за обща принадлежност или пък за обща лоялност към страната, в която живеят? Можем ли да ги сравним с чувствата на народите, живеещи в балканските провинции на Османската империя или в балканските национални държави?

? Обобщаващи въпроси към Глава IV.

Какви са ключовите фактори за формирането на балканското обществено мнение в началото на Балканските войни? Могат ли Османската империя и Австро-Унгария да разчитат на лоялността на всички свои поданици?

54. Бъдещият убиец на австро-унгарския престолонаследник Франц Фердинанд и на съпругата му. Атаката в Сараево, от 28 юни 1914 г., става повод за избухването на Първата световна война. – бел. ред.